

Kristdala södra kyrkogård –
Kulturhistorisk inventering av kyrkogårdar/
begravningsplatser i Linköpings stift 2004

(KI Kristdala 0237)

Kristdala församling
Linköpings stift
Kalmar län

Innehåll

INLEDNING	3
Bakgrund	3
Syfte	3
Kulturminneslagen och Begravningslagen	3
Kulturhistorisk bedömning	4
Inventeringens uppläggning och rapport	4
Linköpings stift, Kalmar län – en kort historik	5
Kort kyrkogårdshistorik	5
KRISTDALA SÖDRA KYRKOGRÅRD	6
Sockenbeskrivning / miljöbeskrivning	6
Kristdala kyrka	7
Kyrkogårdens historik	7
Beskrivning av kyrkogården idag	9
Beskrivning av enskilda kvarter/områden med kulturhistorisk bedömning	11
KULTURHISTORISK BEDÖMNING AV KYRKOGRÅRDEN I DESS HELHET	18
ARKIV OCH LITTERATUR	
Bilagor:	
Kulturminneslagen	

INLEDNING

Bakgrund

Ur kulturhistorisk synpunkt är kyrkogårdar och begravningsplatser bärare av en stor mängd information och platserna ger anledning till frågor av olika slag. Vad är typiskt för våra kyrkogårdar när det gäller vegetation, omgärdningar, gångar, gravvårdar m m och finns det några regionala skillnader? Vad har varit gängse bruk under olika tider och vad kan vi få för historisk information bara av att gå på en kyrkogård? Med utgångspunkt i behovet av att förbättra kunskapen om våra kyrkogårdar och begravningsplatser genomförs en stiftsövergripande kulturhistorisk inventering.

På uppdrag av Linköpings stift utför Kalmar läns museum inventeringen av kyrkogårdar/begravningsplatser inom stiftets del av Kalmar län. Arbetet bekostas av medel från den kyrkoantikvariska ersättningen och påbörjades under år 2004. Projektet beräknas vara avslutat vid utgången av år 2006. Inventeringen berör de till Svenska kyrkan hörande kyrkogårdarna/begravningsplatserna som omfattas av kulturminneslagen. Lagen gäller de begravningsplatser som är tillkomna före utgången av år 1939 och ytterligare några som skyddas genom särskilt beslut av Riksantikvarieämbetet. Denna rapport utgör en delrapport i inventeringen vars resultat kommer att sammanställas och analyseras i en stiftsövergripande rapport.

Syfte

De stiftsövergripande inventeringarnas syfte är:

- att lyfta fram och öka förståelsen för kyrkogårdarnas och begravningsplatsernas kulturvärden och att främja kontakterna mellan kyrkan och kulturmiljövården
- att skapa ett underlag för församlingarnas/samfälligheternas planering och förvaltning av kyrkogårdarna/begravningsplatserna och för vård- och underhållsplaner
- att sammanställa ett enhetligt och tillgängligt kunskapsunderlag med beskrivning av och historik för den enskilda kyrkogården/begravningsplatsen samt en bedömning av de kulturhistoriska värdena. Inventeringen blir samtidigt en samlad dokumentation och överblick av kyrkogårdar/begravningsplatser i stiftet från 2000-talets första decennium.
- att skapa ett underlag för handläggning av kyrkoantikvariska ärenden och för bedömning av var det är särskilt viktigt att stödja insatser med kyrkoantikvarisk ersättning.

Kulturminneslagen och begravningslagen

Enligt Lag om kulturminnen m m (SFS 1988:950) skall Svenska kyrkans *kyrkobyggnader*, *kyrkotomter* och *begravningsplatser* vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas. Tillstånd måste sökas hos länsstyrelsen för att göra väsentliga förändringar på kyrkogården. (Se vidare i bilaga om Kulturminneslagen). Begravningslagen (SFS 1990:1144) anger att en gravvård ägs av den som betalar gravrättsavgiften. När en gravanordning har blivit uppsatt, får den inte föras bort utan upplåtarens medgivande. När gravrätten upphör har ägaren rätt till gravvården. Om gravrättsinnehavaren inte vill gör anspråk på gravvården inom 6 månader tillfaller gravvården upplåtaren, alltså församlingen. Vidare säger lagen: Om en gravanordning har tillfallit upplåtaren och den är av kulturhistoriskt värde eller av annat skäl

bör bevaras för framtiden, skall upplåtaren om möjligt lämna kvar den på platsen. Om gravanordningen ändå måste föras bort från gravplatsen, skall den åter ställas upp inom begravningsplatsen eller på någon annan lämplig och därtill avsedd plats”.

Kulturhistorisk bedömning

Alla gravvårdar bär på sin historia och kan berätta om en person, en familj, stilhistoria och begravningsstraditioner. I rapporten anges exempel på typer av gravvårdar som utifrån skilda kriterier bedöms som kulturhistoriskt värdefulla. Generellt gäller att ålderdomliga gravvårdar från tiden fram till 1850 bör föras in i kyrkans inventarieförteckning. Detta gäller även gravstaket och gravvårdar i gjutjärn och smidesjärn liksom äldre vårdar av trä. Många andra gravstenar har också ett kulturhistoriskt värde som kan kopplas till gravvårdens utförande - material, konstnärligt utförande eller till en person- lokal/personhistoriskt värde. Inventeringen omfattar i första hand enbart gravvårdar ute på kyrkogården. I flera kyrkor finns det dock gravvårdar som förvaras i kyrkan eller i lokal i anslutning till kyrkan. Ofta har dessa ett stort kulturhistoriskt värde och bör tas med i kyrkans inventarieförteckning.

Den kulturhistoriska bedömningen görs utifrån principer som tagits fram av och fortlöpande diskuteras med representanter för Linköpings stift, länsstyrelserna i Jönköpings, Kalmar, och Östergötlands län samt läns museerna i Jönköpings och Östergötlands län. En kulturhistorisk bedömning är aldrig definitiv utan hela tiden föremål för omvärderingar. Vid bedömningen tas hänsyn till varje enskild kyrkogårds egna värden, men också till värden i förhållande till andra kyrkogårdar i stiftet och övriga landet. Inför varje planerad förändring skall tillstånd inhämtas från länsstyrelsen och varje ärende behandlas där från fall till fall. Den kulturhistoriska bedömningen utgör underlag för beslut om vilka åtgärder som kan vara berättigade till kyrkoantikvarisk ersättning.

Inventeringens uppläggning och rapport

Rapporten består av en historik över kyrkogården samt en beskrivning i ord och bild av kyrkogården som helhet och de olika kvarteren/områdena. En kulturhistorisk bedömning görs av varje kvarter/område samt över kyrkogården i dess helhet. Arbetet har varit uppdelat i en fältdel med inventering och fotografering samt en arkivgenomgång. De aktuella arkiv som gått igenom har främst varit läns museets topografiska arkiv och Antikvarisk-topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet i Stockholm. Uppgifter har vidare hämtats från aktuell litteratur däribland hembygdslitteratur. I viss mån har lantmäteriets handlingar och kartor nyttjats. De i rapporten redovisade arkivuppgifterna utgör en sammanfattning av genomgångna arkiv och ska inte ses som inte en komplett beskrivning av händelser i kyrkogårdens utveckling. Arbetet inkluderar en omfattande fotodokumentation varav endast en mindre del är presenterad i rapporten. Delar av inventeringsmaterialet görs tillgängligt via Kulturmiljövårdens bebyggelseregister, ett informationssystem som förvaltas av Riksantikvarieämbetet (www.raa.se).

Fältarbetet och rapporterna har utförts av antikvarier Magnus Johansson, Magdalena Jonsson och Liselotte Jumme vid Kalmar läns museum. Rapporterna finns tillgängliga på Linköpings stift, Länsstyrelsen i Kalmar län, Kalmar läns museum samt på respektive kyrklig samfällighet.

Linköpings stift, Kalmar län – en kort historik

Linköpings stift bildades i början av 1100-talet och omfattade då Småland, Öland och Gotland. Ur Smålandsdelen bildades 1163 Växjö stift. Sin nuvarande omfattning erhöll Linköpings stift 1603, då södra delen av Kalmar län och Öland avskildes och bildade Kalmar stift, senare 1916 tillfört Växjö stift.

Under medeltid utgjordes Småland av ett tiotal små folkland i gränsområdet mellan västra och östra Götalands slättbygder i norr och de gammaldanska landskapen vid rikets gräns i söder. Kust- och inlandsbygder var glest befolkade och politiskt tycks området ha varit svagare knutet till det svenska riket än övriga landskap. Först i slutet av 1200-talet började området framträda i rikspolitiskt sammanhang. De tidigmedeltida kyrkorna var oftast små enkla träbyggnader utan torn. Först under senare del av medeltiden började man bygga av sten, vilket krävde helt annat kunnande och en större ekonomisk insats. I de förhållandevis fattiga smålandssocknarna fortsatte man dock traditionen att bygga i trä. De stenkyrkor som uppfördes var få och tillkom i huvudsak i de rikare bygderna. Någon större byggverksamhet förekom inte under senmedeltiden och århundradena därefter. I stort stod kyrkorna kvar orörda sånär som på nödvändiga underhållsarbeten och reparationer i samband med krig och annan skadegörelse.

En kraftigt växande befolkning och nya idéströmningar om gudstjänstrummets utformning skapade under 1700- och 1800-talen nya behov. Nu raserades, med några få undantag, flertalet av de gamla otidsenliga kyrkorna och de som blev kvar utsattes för omfattande om- och tillbyggnader. I en kunglig förordning 1776 föreskrevs att de nya byggnaderna skulle uppföras i sten, vilket också bidrog till att äldre träkyrkor dömdes ut och ersattes. Många av de nya kyrkorna ritades av tidens mest framstående arkitekter knutna till det av Kungl. Majt. inrättade Överintendentämbetet, vars uppgift var att granska förslagen till de stora, ljusa och luftiga kyrkorumen utformade enligt den nyklassicistiska tidsandan. För kyrkorna innebar 1800-talets senare del och tidigt 1900-tal en restaurerings- och ombyggnadsperiod, där nyklassicismens rena formspråk övergavs för skiftande stilimiterande ideal. Med alla medel försökte man anpassa såväl gamla som nya kyrkor till de nya idéerna – nygotik, nyrenässans och nybarock. Nya liturgiska och funktionella krav och nya smakriktningar har därefter fortsatt att förändra kyrkorumen in i vår tid.

Linköpings stift omfattar idag Östergötlands län, nordöstra delen av Jönköpings län och norra delen av Kalmar län. Kalmar läns del består av Norra och Södra Tjusts kontrakt samt Sevede-Aspelands kontrakt. Här finns omkring 35 kyrkor och 42 begravningsplatser anlagda före 1940 och skyddade enligt lagen om kulturminnen (SFS1988:950). Av dessa är Pelarne (trä) och S:ta Gertrud i Västervik (sten), Tveta (sten/trä), och Törnsfall (tegel/sten) till ursprung bevarade medeltida kyrkor.

Kort kyrkogårdshistorik

En kyrkogård skiljer sig från en begravningsplats på så vis att den ligger i direkt anslutning till en kyrkobyggnad. En begravningsplats rymmer ofta ett kapell inom sitt område. I förhistorisk tid varierade gravskicket mellan brandgravar och jordbegravningar. Kristendomens införande innebar bl a att bränning av kroppar förbjöds. Länge begravdes människor i närheten av sina hem, men under medeltiden anlades kyrkogårdar i allt högre utsträckning kring kyrkorna. Kyrkogårdens område delades först upp mellan byarna, med byvisa begravingar, senare i hemman. Den medeltida begravningsplatsen bestod troligen av

ängsliga områden kring kyrkan där de välbärgades gravminnen i form av stenkors, tumbor och hällar stod uppställda. Enklare människors gravar kunde markeras av en liten kulle eller ett träkors. Kyrkogården omgärdades vanligen av träbalkar med spåntak. I mitten av 1700-talet kom ett kungligt påbud om att kyrkogårdsmuren, eller bogårdsmuren som man då kallade den, skulle vara uppförd av gråsten utan bruk, alltså kallmurade. I början av 1800-talet tillät man att de murades med kalkbruk om de täcktes med tak. Reformationen innebar på många sätt en förändrad syn på det som hörde kyrkan till. Många kyrkogårdar lämnades vind för våg, murar revs och djuren betade fritt i markerna. Först under 1700-talet började man visa mer intresse för kyrkogårdarnas vård och utformning.

Före 1800-talet var det vanligt att människor av högre stånd begravdes inne i kyrkan, medan vanligt folk begravdes på anonyma allmänningar kring kyrkan. Under 1700-talets slut ökade protesterna mot begravningar i kyrkan då det ansågs ohygieniskt och orsakade stort obehag, speciellt sommartid. År 1815 beslöt Sveriges riksdag om att begravningsplatser skulle anläggas utanför städer och byar, också det av hygieniska skäl. I bland annat Västervik och Kalmar finns sådana begravningsplatser. Först efter 1815 blev det också mer allmänt förekommande med genomgripande planläggning av kyrkogårdarna med gångsystem och planteringar. Det blev också allt vanligare med planteringar av träd kring kyrkogården, sk trädkrans. Genom 1815 års förordning förbjöds definitivt begravningar inne i kyrkan. Kyrkogårdar och begravningsplatser uppdelades i områden där den dödes familj fick köpa gravplats, och områden som var gratis. Dessa senare områden kallades vanligen allmänna linjen. Här begravdes människor i den ordning de avled. Det innebar bl a att äkta makar inte blev begravda bredvid varandra. Under 1800-talets senare hälft blev det allt vanligare för samhällets arbetare och medelklass att skaffa sig egen gravplats och påkostad gravvård. Samtidigt blev de förmögna gravvårdar allt mer påkostade. Vid ungefär samma tid började man anlägga kyrkogårdar med en mindre strikt utformning, än den tidigare, och med ett mer naturinspirerat utseende. Vid 1900-talets mitt anlades kyrkogårdar med en större anpassning till den lokala topografin och de lokala växtförhållandena, bl a tillkom många skogskyrkogårdar. I och med att man började använda moderna maskiner har skötseln av kyrkogårdarna delvis förändrats. Tidigare grusgravsområden har såtts igen och staket och andra detaljer har tagits bort för att underlätta arbetet. Under de senaste decennierna har minneslundar tillkommit på nästan samtliga kyrkogårdar.

KRISTDALA SÖDRA KYRKOGRÅRD

Fastighetsbeteckning: Stensö 1:1, Kristdala socken, Oskarshamns kommun, Tuna härad, Kalmar län i landskapet Småland.

Befolkningstal: 1805: 2199, 1900: 3404, 2003: 1798

Sockenbeskrivning / miljöbeskrivning

Kristdala södra kyrkogård är belägen på platsen för den medeltida kyrkan ca 300 m sydväst om den nuvarande kyrkan och den norra kyrkogården. Kristdala är en medeltida socken och det äldsta kända skriftliga belägget härstammar från 1353 då socknen benämns Kristdal. Socken ligger mellan Hultsfred och Oskarshamn. Socken har varit bebodd sedan stenåldern och rymmer en hel del tecken på förhistorisk aktivitet, bland annat i form av bronsåldersgravar. Under medeltiden var förädlingen av myrmalm viktig för bygden. I socknen finns en herrgård, Hägerum, som ägts av bland annat familjerna Kyle, Slatte, Tranhielm och Weidenhielm. Boskapsskötsel var länge en viktig näring i socknen liksom skogsbruk och sågverksindustri. Ännu idag finns exempel på det småskaliga jord- och skogsbruket i exempelvis Bråbygden. I Kyrkotrakten, som samhället kring kyrkan benämns,

fanns år 1900 fyra handelsbodas, 14 snickare och 32 andra hantverkare. Under 1900-talet har också funnits större företag, bland annat Bejers Motorfabrik, Kristdala Motorfabrik och flera större sågverk.

Den medeltida kyrkan var en träkyrka som enligt en teckning av J. H. Rhezelius 1634 hade formen av en rektangulär salskyrka med två ingångar i söder, den västra med vapenhus, och högt sittande fönsteröppningar. På teckningen finns två klockstaplar. Kyrkan byggdes till med tvärskepp 1731. Craelius beskriver 1774 ” *Uti Kyrkan som nu är af träd, wäl inredd och målad, samt har ett litet Positiwe eller orgelwerk, är en wers skifwen, hwaruti Poeten spår, att när träkyrkan förfaller, skall en ny byggas af sten på Malghults moar*”. Så blev det också och 1792 uppfördes den nya kyrkan och den nya kyrkogården anlades. Platsen för den nya kyrkan och kyrkogården skänktes av riksdagsmannen Olof Nilsson i Skinshult och han och prosten Meurling ledde byggnadsarbetena. (UM, DMS)

Kristdala är intimt förbundet med namnen Duraeus-Meurling. Från 1582 innehades kyrkoherdetjänsten under 125 år av släkten Duraeus. År 1687 gifte sig Olof Meurling med Maria Dureaus som var dotter till Johannes Bartholdi Duraeus, kyrkoherde i Kristdala. År 1688 blev Olof Meurling adjunkt i Kristdala och vid svärfaderns bortgång 1708 blev han kyrkoherde i och i sex rakt nedstigande led avlöste de varandra fram till 1952 då Erik Meurling lämnade tjänsten.

Kristdala södra kyrkogård är alltså belägen på platsen för den medeltida kyrkan. Platsen ligger vid den gamla Klockaregården och vid Prästgårdsån som rinner uppe från prästgården, väster om begravningsplatsen. Än idag finns den gamla vägen fram till kyrkan bevarad med en stenbro över ån. Vägen ligger idag mellan två villatomter och bron är avstängd. I söder avgränsas området av den sk. Hallonkullen, en lövskogsbevuxen kulle. Norr om kyrkogården finns idag villabebyggelse. Norr om bäcken finns också en mindre parkeringsplats för områdets besökare. En asfalterad stenbro leder fram till en grusplan framför ingången till kyrkogården. Här finns en servicebyggnad som tillhör församlingen. Från denna plan leder en grusväg västerut bort mot gravkapellet. Södra kyrkogården togs åter i bruk 1906 efter att ha legat i träda i mer än 100 år. Begravningsplatsen utvidgades 1956-57. Då uppfördes också det nuvarande begravningskapellet, Stensö kapell, ritat av Evert Milles, Stockholm.

Kristdala kyrka

Kyrkan uppfördes mellan 1789 och -92 efter ritningar av Jacob Wulff och med stiftsmurmästaren Casper Seurling som byggmästare. Kyrkan består av ett rektangulärt långhus med tresidigt avslutat kor i öster, torn med lanternin och kort spira i väster samt sakristia i norr. Murarna är slätputsade och avfärgade i vitt. Långhus och kor har tak av koppar medan torntaket är spåntäckt. Exteriören är välbevarad sedan tillkomsttiden. Kyrkan har även en välbevarad interiör, typisk för sin tillkomsttid, som präglas av brytningstiden mellan äldre traditioner och nyväckt klassicism.

Kyrkogårdens historik

Kring den medeltida kyrkan fanns en kyrkogård fram till 1791 då kyrkan revs och en ny uppfördes 300 m nordost om den gamla. Den äldsta kartan över området daterad 1696 visar en i det närmaste kvadratisk kyrkogård med kyrka på den östra hälften nära Klockaregårdens ägor och klockstapel i väster. Enligt uppgift ska kyrkan ha legat ungefär över nuvarande kvarter A och B. Enligt en teckning av Rhezelius utförd på 1630-talet fanns där två klockstaplar. Den gamla vägen till kyrkan är ännu synlig med sin stenbro över ån. Idag ligger den mellan två villatomter och används inte mer. I en av villatomterna ligger en stor rund sten

som i trakten kallas Pyntesten. Här ska bygdens kvinnor, enligt traditionen, ha stannat för att rätta till klädseln efter färden till kyrkan. Under stora delar av 1700-talet diskuteras på sockenstämman problem med platsbrist och dålig dränering på kyrkogården och samtidigt beskrivs kyrkogården. På södra sidan av den gamla kyrkogården fanns en höjd, Hallonkullen, som finns där än i dag. Dialektalt säger man Hallakullen och ordet *halla* används också dialektalt för att omnämna något i positiva ordalag. Ordet *halla* brukar i allmänhet syfta på håll eller sluttning. Höjden kallades även tobakskullen för att traktens män, enligt traditionen, samlades här inför kyrkgång för att röka en pipa. Mellan kullen och kyrkogården fanns, enligt 1700-talsbeskrivningen, ett fler meters djupt dike som förr varit vattenfyllt. Vattensamlingen kallades Knutsfloe. Kyrkoherden Pehr Meurling menar i en skrivelse till sockenstämman 1824 att östra sidan mitt för Klockaregården var den bästa platsen för begravingar, men att marken därifrån och söderut ut var vattensjuk. Bl a beskriver han hur delen närmast Knutsfloe var sank och att det ofta hände att halva kistan stod i vatten innan begravingen var över. Åren 1789-92 uppfördes den nya kyrkan och den gamla revs. I samband med att den nya kyrkogården togs i bruk uppmanade biskop Lindblom församlingen att fylla igen och jämna ut gravarna på den gamla kyrkogården. I vilken grad detta då skedde är osäkert. Sannolikt förekom ett parallellt bruk under en tid. I källorna framgår att det till en början fanns ett visst motstånd bland församlingsborna att använda den nya kyrkogården och 1824 när man i sockenstämman diskuterar problem på den nya kyrkogården är man inte främmande för att låta begrava på den gamla.

Med tiden verkar dock kyrkogården har lämnats åt sitt öde. I sina anteckningar 1846 beskriver prosten Carl Meurling att endast en gravhäll med familjen Slattes vapen, samt två uppresta stenar utan inskrift, fanns kvar. Samma år berättas om kyrkogården att den *"upplöjts och säd och potatis utsåts"*. Prosten medger att det är emot vanlig ordning men menar att *"de som redan i 50 år sovit oroas icke"*. Samma år, 1846, meddelar dock prosten att den gamla kyrkogården inte får användas som åker. Handlande A.P Kjörning arrenderade sedan marken med villkor att beså den med gräs och hålla den inhägnad. Några få större gravvårdar fanns länge kvar på gamla kyrkogården. Så sent som 1900 omtalas att den tidigare nämnda gravhällen med familjens Slattes vapen från 1600-talet ännu var bevarad. Vid anläggningsarbetena 1906 försvann de sista spåren av stenen. En äldre gravvård fanns dock kvar på kyrkogården, den sk. Skinhultsstenen. Denna förvaras nu i kyrkans vapenhus. Fram till 2001 stod den kvar på kyrkogården som ett minnesmärke över Malin Carlsdotter och Nils Persson, båda födda år 1700. En medlem av denna släkt skänkte marken där kyrkan nu står. Gravplatsen på södra kyrkogården brukas ännu av samma familj från Skinshult.

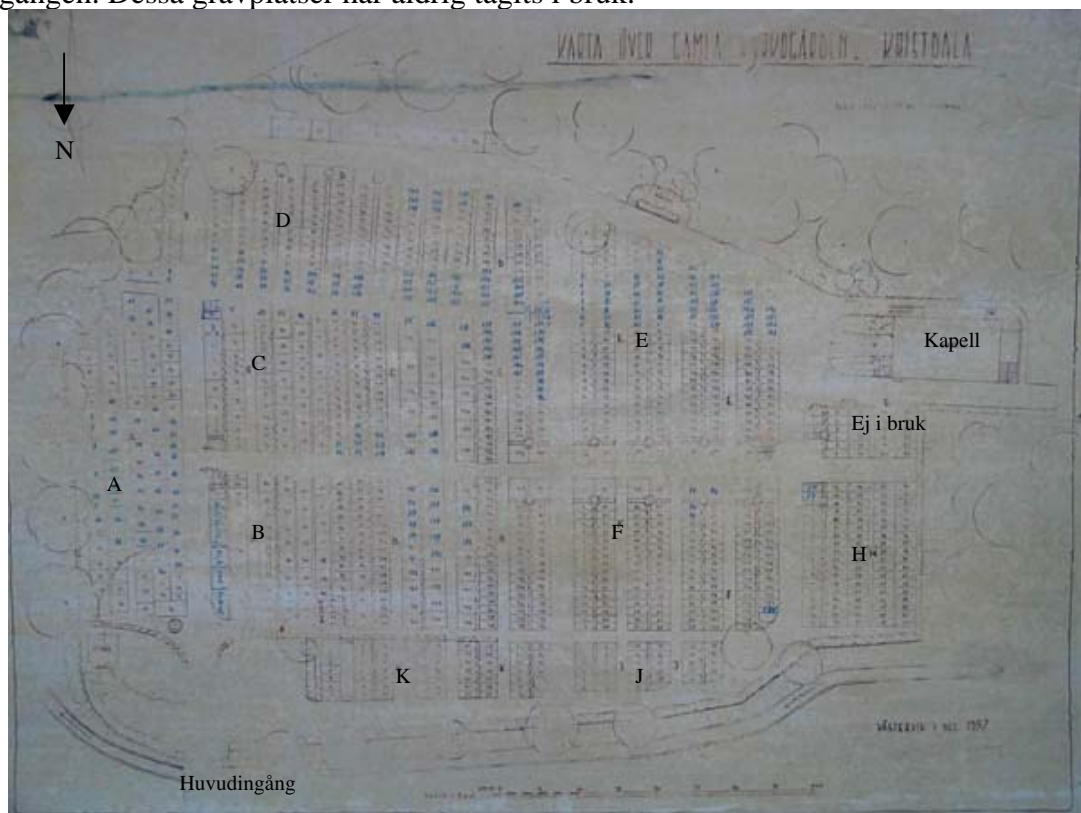
År 1906 bereddes området för att åter tas i bruk som begravningsplats. De nu äldsta gravvårdarna är också från 1900-talets början. Begravningsplatsen bestod då av nuvarande kvarter A-C i områdets östra del. År 1955 godkände byggnadsstyrelsen föreslagen om utvidgning av den södra kyrkogården samt uppförande av Stensö kapell. Trädgårdskonsult E. Palmgård, Västervik och arkitekt till kapellet E. Milles stod för planerna. Prästbostället Stensö 1:1 inköptes för ändamålet. Området bestod enligt beskrivning av lövskogsbevuxen dalgång. Begravningsplatsens utvidgning föregicks dock av en viss diskussion då det enligt ortsbefolkningen och traditionen fanns spår i marken från medeltiden. Länsarkitekten Gunnar Lindsten skriver i ett yttrande från tiden att området innehåller *"en ruinkulle innehållandes resterna av en medeltida gårdsanläggning"*. I korrespondensen rörande utvidgningen talas också om en vallgrav som tidigare varit vattenförande (troligen den tidigare nämnda Knutsfloe). Den 2 december 1955 skriver Bertil Berthelson på riksantikvarieämbetets vägnar att en assistent från Riksantikvarieämbetet varit på platsen för utvidgningen och att inga säkra spår av äldre bebyggelse finns bevarad. Utvidgningen blev klar 1956-57. Då tillkom dagens

kvarter D i söder, J och K i norr och E-H i väster. Begravningsplatsens yta mer än dubblerades genom dessa arbeten och gav den nuvarande omfattningen. Gravkarta upprättades av kyrkogårdsfirman J.A. Wibe, Aneby. Området planlades med rätvinkliga gångsystem och regelbundna områden med gravplatser. Rygghäckarna tillkom och en allé av tuja planterades längs kyrkogårdens mittgång. Stensö kapell uppfördes 1957 efter ritningar av Evert Milles, Stockholm i områdets sydvästra hörn. (ATA) Vissa områden på begravningsplatsen bestod vid denna tid av grusgravar. På 1960-talet såddes i princip samtliga grusområden igen med gräs. Kyrkoherden Sven Jivegård intresserade sig mycket för kyrkogårdarna och var den som ledde 1960-talets förändringar. På 1990-talet togs tujorna längs kyrkogårdens mittgång ned. En minneslund anlades i slänten mot Hallonkullen i söder omkring år 2000.

Beskrivning av kyrkogården idag

Allmän karaktär

Kyrkogården består av kvarter A-H och J-K. Kvarter A-C utgör till största del omfattningen från 1906 och rymmer också de äldsta gravarna. Kvarter A skiljer ut sig med sin placering längst i öster, med många påkostade gravar och utan rygghäckar. Övriga begravningsplatsen har en relativt ensartad utformning med rygghäckar och strikta rader i nord-sydlig riktning. De äldsta gravvårdarna finns naturligt nog i kvarter A och i östra delarna av kvarter B och C. I de västligaste delarna av kvarter B och C ligger tonvikten på gravvårdar från sent 50-tal samt 60- och 70-tal. Kvarter E och F har efterhand tagits i bruk och rymmer gravvårdar från 60-talet och framåt. I kvarter H har gravsättning skett från 1980-talets början och framåt. Kvarter K och J låg tidigare lägre beläget än övriga områden och togs inte i bruk förrän området fyllt upp till övriga områdets höjd i slutet av 1970-talet. Kvarter G har ännu inte tagits i bruk. Enligt gravkartan från 1957 skulle kvarter D i sydöst även rymt ett antal gravplatser längs grusgången. Dessa gravplatser har aldrig tagits i bruk.

Gravkarta över Kristdala södra kyrkogård, även kallad Gamla kyrkogården, upprättad 1957.

Omgärdning:

I söder: Naturlig avgränsning av den sk. Hallonkullen.

I norr: Stödmur av kallmurskonstruktion med ojämnt stora huggna stenblock i nordost vid ingången. Ca 1 meter hög. Strax väster om ingången, en modern stödmur av huggna, jämnstora granitblock sammanfogade med bruk. Denna är vid ingången ca 1 meter hög men planar sedan ut och försvinner ungefär mitt på begravningsplatsens långsida. Resterande del avgränsas av den grusväg som leder fram till kapellet.

I öster: Stödmur av kallmurskonstruktion med ojämnt stora huggna stenblock ner mot bäcken som rinner längs hela östra sidan. Längst i sydost några meter trögärdesgård som avgränsar området mot Klockaregårdens ägor.

I väster: Avstjälpningsplats

Ingångar

I norr: En huvudingång markerade med två grovhuggna, firsidiga grindstolpar av grå granit, ca 160 cm höga. På toppen finns vardera ett gjutjärnskors. Grind saknas men spår av upphängningsanordning finnes. Grusvägen från huvudingången leder längs områdets utsida och vidare in på området i höjd med kapellet.

Vegetation

Omgärdning: I nordost vid ingången, låg ligusterhäck. Längs muren åt nordväst, låg häck av måbär. En stor ek innanför den östra grindstolpen. På muren längs ån i öster, låg häck av liguster, samt längs ån stora askar.

I övrigt: I södra delen av kvarter A , tre större idegranar. I kvarter B-J rygghäckar av liguster, häckoxbär, berberis och måbär. Spridda träd av oxel. Utanför kapellet östfasad, perennrabatt med bl a järnek och idegran.

Gångsystem

Grusgång från grindstolparna och norrut och vidare längs områdets södra långsida. Grusgång mitt i området i öst-västlig riktning från kvarter A till kapellet.

Gravvårdstyper

Blandad gravvårdskaraktär. I kvarter A finns ett flertal äldre, höga stenar av svart granit. Enstaka sådana finns också i kvarter B och C. I kvarter A finns också en stor minnessten av grå granit, uppförd över prästsläkterna Dureaus och Meurling, troligen på 1930-talet. Här finns också den enda grusgraven. Mitt i kvarter B och C finns ett linjegravssystem som påbörjades på 1940-talet som en fortsättning på linjegravssystemet från den norra kyrkogården. Detta skiljer ut sig genom att det är ensamgravar och oftast mindre vårdar. I kvarter B finns också ett område med barngravar från 1920-talet. Dessa har dock en sekundär placering. Några gravvårdar av grå granit, exempelvis familjen Karlbergs vård i kvarter C, har en form, liknande övre delen av en vapensköld, som är typisk för en lokal stenhuggare vid namn Walfrid Ottosson. Några få gravvårdar har inskription på båda sidor, efter återanvändning. Gravplatsen domineras i övrigt av relativt ensartade gravvårdar från 1950-talet och framåt.

Minneslund

Anlagd i slänten mot Hallonkullen i söder. Avgränsning mot höjden med trögärdesgård i en halvcirkel. Tre björkar och två enar bildar fond åt en obelisk i svart granit med inskriptionen: Minneslund. Några trappsteg av granit leder upp till en yta av grus framför obeliskan. I planteringen finns idegravar och järnek samt två lyktor av koppar eller brons. Två hållare av

plåt avsedda för ljus och blommor finns framför platsen. Två rustika bänkar av ek finns för besökarens bekvämlighet.

Byggnader

Stensö kapell, begravningskapell uppfört 1957 efter ritning av Evert Milles, Stockholm, i områdets västra del. Slätputsad byggnad med sadeltak och klassicerande drag. Utanför kyrkogårdens norra ingång, förrådsbyggnad i trä, med vitmålad locklistpanel, brunmålad garageport och bräddörr, samt sadeltak. Även längst i väster vid avstjälningsplatsen finns en enkel förrådsbyggnad.

Övrigt

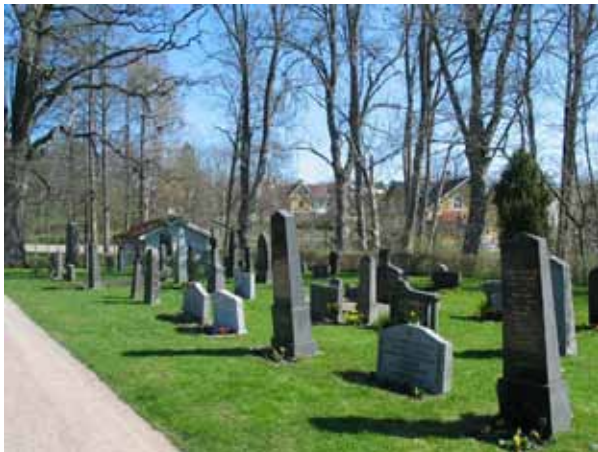
Begravningsplatsen belyses av ett antal gatubelysningar av äldre modell. På området finns några serviceplatser för vatten och avfall. Strax nordväst om kapellet finns en avstjälningsplats som används både av kyrkan och av allmänheten. Vid platsen fanns vid inventeringen en hög av skräp blandat med gravvårdar där gravrätten gått ut. Församlingen har av tradition begravt gamla gravstenar i området.

Beskrivning av enskilda kvarter med kulturhistorisk bedömning

Kvarter A

Allmän karaktär:

Kvarter A omfattar ca 90 gravplatser och ligger i områdets östra del. Gravvårdarna står tätt i fem täta rader som går i nord-sydlig riktning och har framsidan vänd åt väster. Kvarteret omgärdas av kyrkogårdsmur och låg häck av liguster i öster och norr. Nedanför muren rinner Prästgårdsån. Flera stora askar längs ån bildar fond mot Klockaregårdens ägor i öster. I väster avgränsas kvarteret av grusgången som går från kyrkogårdens ingång och norrut. I öster utgör tre större idegranar avgränsning. I kvarterets nordvästra hörn, strax innanför grindstolparna står en stor ek vars grenar sträcker sig över större delen av kvarteret. Kvarteret ligger precis innanför grindstolparna och marken är något högre jämfört med de övriga områdena.

Kv. A mot nordost.
(KI Kristdala 0248)

Kv. A, vård över hemmansägaren Pettersson från Malghult, d. 1918. (KI Kristdala 0212)

Gravvårdstyper

Relativt många höga, gravvårdar av mörka bergarter och klassicerande stildrag. En hel del mellanhöga stående gravvårdar. Några obeliskformade. En kraftig hög gravvård med en urna på toppen. En grusgrav med stenram. En större gravvård med ett stenkors. Minnessten längst i söder, av grå granit över Dureaus-Meruling, som var de dominerande prästsläkterna i socken under flera hundra år. I området finns också flera liggande mindre gravvårdar, flera av dem markerade över ensamgravar.

Många av gravvårdarna är från 1910- 1920-tal, men de flesta av de äldre stenarna från 1910-talet och den äldsta daterade stenen från 1910. Enstaka gravvårdar finns från alla övriga decennier av 1900-talet. En gravsten från 1926 har nyligen återanvänts av samma familj. Stenens forna baksida har nu fått samma dekorelement som den gamla framsidan.

Den dominerande titeln i kvarteret är Hemmansägaren (13 st). Andra titlar som finns är Lantbrukaren, Snickaren, Mjöltnaren, Nämndemannen och Skräddarmästaren. Ortnamn finns angivet på de allra flesta gravvårdar, även de som är av yngre datum. De flesta gravplatserna är familjegravar, men även ensamgravar förekommer.

Övrigt

Kulturhistorisk bedömning

Kvarter A utgör tillsammans med delar av kvarter B och C den äldsta delen av den begravningsplats som åter togs i bruk 1906. Kvarteret har också bevarat något av sin ålderdomliga karaktär, trots att alla utom en grusgrav såtts igen. Fram till 1960-talets mitt fanns bara grusgravar i området. Ännu dominerar kvarteret av äldre gravvårdar, där de höga gravvårdarna av svart granit är de mest karaktärsskapande. Redan år 1824 beskriver prosten Per Meurling att platsen framför Klockaregården är en bra plats för begravingar. Här kan man ännu utläsa något om socknens historia i början av 1900-talet med hemmansägare, lantbrukare, snickare, mjölnare, nämndemän, och skräddarmästare. Det finns ett högt kulturhistoriskt värde både i enstaka vårdar och i kvarterets utformning. De äldsta vårdarna bär på historien om hur den mycket gamla gravplatsen åter togs i bruk i början av 1900-talet. Den kraftiga eken liksom ån och askarna i fonden har ett viktigt upplevelsevärde. Samtliga av kvarterets äldre stenar från 1900-talets första decennier bör bevaras på plats och vårdas av församlingen då gravrätten gått ut. Den enda bevarande grusgraven ska också bevaras som ett exempel på hur större delen av kyrkogården såg ut under lång tid. När gravrätten går ut får församlingen överta vården. Enstaka nya begravingar kan ske i kvarteret om hänsyn tas till kvarterets allmänna karaktär. Nya vårdar bör till utseende anpassas till befintliga vårdar.

Kvarter B

Allmän karaktär

Kvarter B omfattar ca 200 gravplatser och ligger i områdets nordöstra del. Raderna löper i nord-sydlig riktning och gravvårdarna är omväxlande vända mot väster och öster. Förutom några rader i kvarterets mitt som rymmer linjegravar har övriga rader rygghäckar. Linjegravsområdet skär genom kvarter C och B. Kvarteret avgränsas i öster och söder av grusgången som leder från begravningsplatsens ingång till kapellet. I kvarterets södra del finns en yta med 9 st barngravar avgränsade av en häck av måbär. Rygghäckarna består i övrigt av berberis, oxbär och liguster. Relativt många lediga gravplatser. I kvarteret finns en serviceplats för vatten och avfall.

Kv. B mot nordväst.
(KI Kristdala 0245)

Området med barngravar i norra delen av kv. B.
(KI Kristdala 0243)

Gravvårdstyper

Blandad gravvårdskaraktär. Ett 10-tal äldre vårdar (1900-talets första decennier) som sticker upp ovan de ca 70 cm höga rygghäckarna. Många medelbreda och medelhöga stående vårdar. Grå och svart granit dominerar, men även röd granit förekommer. Relativt många mindre vårdar, speciellt bland linjegravarna och barngravarna, flera av dem liggande eller halvliggande. Linjegravarna dateras till 1948 och framåt.

Gravvårdar från 1910-tal och fram till 2003, med dominans för 1900-talets senare hälft. Ca 25 vårdar från 1910-20-talet. Många vårdar med klassicerande stildrag. Titlar som förekommer är hemmansägaren (ett flertal), lantbrukaren, nämndemannen, f.d. husaren, urmakaren och direktören. Ortnamn är mycket vanligt förekommande på gravvårdarna.

Övrigt

I samband med förändringarna på 1950-60-talen flyttades tidigare spridda barngravar samman till det nuvarande samlade området. Gravvårdarna är mestadels från 1920-talet. En av kvarterets linjegravar tillhör den sk. Düsseldorfaren, som egentligen hette Karlsson, och var lite av ett original i trakten. Det berättas bl a om hur han cyklade omkring på en femhjulning med en grammofon på pakethållaren. En av de äldsta vårdarna i kvarteret daterad 1917, över fam. Karlsson, har återanvänts så tidigt som 1957 och har inskription på båda sidor.

Kv. B, vårdan över den lokalthistoriskt kände "Düsseldorfaren". (KI Kristdala 0197)

Kv. B, vård förfärdigad efter modell av lokal stenhuggare vid namn Walfred Ottosson. (KI Kristdala 0195)

Kulturhistorisk bedömning

Kvarterets karaktär präglas av de förändringar som genomförts under årens lopp. Betydande för upplevelsen av kvarteret är de enstaka spåren av nuvarande kyrkogårdens äldsta tidsskikt i form av vårdar från 1910-20-tal, många av dem höga. Genom dem kan man få en uppfattning om hur kyrkogården såg ut vid anläggningstiden i början av 1900-talet. Däri ligger det kulturhistoriska värdet. Här finns också rester av ett linjegravssystem från främst 1940-50-tal, utan rygghäckar, medan 1960-talets rygghäckar dominerar övriga området med relativt ensartade vårdar i grå granit. I den framtida skötseln av kvarteret bör de äldsta vårdarna från 1910- och 20-tal bevaras på plats. Karaktären i linjegravsområdet bör bevaras, utan rygghäck och med ett urval av de typiska små vårdarna i svart granit bevarade.

Kvarter C

Allmän karaktär

Kvarter C omfattar ca 180 gravplatser och ligger i områdets östra del. Raderna löper i nord-sydlig riktning och gravvårdarna är omväxlande vända mot väster och öster. Förutom några rader i kvarterets mitt som rymmer linjegravar har övriga rader rygghäckar. Linjegravsområdet skär genom kvarter C och B. Kvarteret avgränsas i öster och norr grusgångar. I söder saknas avgränsning mot kvarter D, då en tidigare grusgång såtts igen. Rygghäckarna består av berberis, häckoxbär och liguster. Relativt många gravplatser är lediga. I kvarteret finns en serviceplats för vatten och avfall.

Gravvårdstyper

Blandad gravvårdskaraktär. Ett 10-tal äldre vårdar (1900-talets första decennier) varav några tydligt sticker upp ovan de ca 70 cm höga rygghäckarna. Många medelbreda och medelhöga stående vårdar. Grå och svart granit dominerar, men även röd granit förekommer. Relativt många mindre vårdar, speciellt bland linjegravarna, flera av dem liggande eller halvliggande. Linjegravarna dateras till främst till 1940-50-tal. Gravvårdar från 1910-tal och fram till 2003, med dominans för 1900-talets senare hälft. Många vårdar med klassicerande stildrag. Titlar som förekommer är hemmansägaren (ett flertal) och den långa titeln Föreståndaren för Kungl. Kalmar reg. Bageri (1923). Ortnamn är vanligt förekommande på gravvårdarna.

Kv. C mot sydväst. (KI Kristdala 0237)

Kv C. Vården över Emma Karlsson, d. 1969, m familj. (KI Kristdala 0180)

Övrigt

I kvarterets nordöstra del stod fram till 2001 den sk. Skinhultsstenen, ett minnesmärke över Malin Carlsdotter och Nils Persson, båda födda år 1700, vilken nu förvaras i kyrkans

vapenhus. En medlem av denna släkt skänkte marken där kyrkan nu står. Gravplatsen nyttjas ännu av samma släkt från Skinshult, familjen Karlsson.

Kulturhistorisk bedömning

Kvarterets karaktär präglas av de förändringar som genomförts under årens lopp. Betydande för upplevelsen av kvarteret är de enstaka spåren av nuvarande kyrkogårdens äldsta tidsskikt i form av vårdar från 1910-20-tal, många av dem höga. Genom dem kan man få en uppfattning om hur kyrkogården såg ut vid anläggningstiden i början av 1900-talet. Däri ligger det kulturhistoriska värdet. Här finns också rester av ett linjegravssystem från främst 1940-50-tal, utan rygghäckar, medan 1960-talets rygghäckar dominerar övriga området med relativt ensartade vårdar i grå granit. I den framtida skötseln av kvarteret bör de äldsta vårdarna från 1910- och 20-tal bevaras på plats. Karaktären i linjegravsområdet bör bevaras, utan rygghäck och med ett urval av de typiska små vårdarna i svart granit bevarade.

Kvarter D-F

Allmän karaktär

Kvarteren anlades i samband med kyrkogårdsutvidningen 1956-57 som också sammanföll med kapellets uppförande. Tillsammans rymmer kvarteren omkring 500 gravplatser. Området är planlagt enligt klassicistiska principer med rätvinkliga gångar i öst-västlig respektive nord-sydlig riktning, regelbundna kvarter och rygghäckar. Ursprungligen var delar av eller hela området belagt med grus, men isåning med gräs utfördes på 1960-talet. Några av grusgångarna mellan och inne i kvarteren har genom åren såtts igen. På gravkartan från 1957 finns markeringar för större gravplatser längs mittgången mellan kvarter E och F med vårdar vända mot gången och bakomliggande rygghäckar. Det är oklart om detta utfördes. I kvarter D planerades gravplatser längs med gången längst i sydost. Dessa blev aldrig verklighet. Kvarter D ligger söder om kvarter C, medan E och F ligger på var sida mittgången i väster. Kvarteren består av norr-söder löpande rader med gravvårdar växelvis vända mot öster och väster. Med något undantag står vårdarna mot rygghäckar. Häckmaterialet består av häckoxbär, liguster och måbär.

Kv D KI Kristdala 0233

Kv. F KI Kristdala 0281

Gravvårdstyper

Mestadels stående vårdar av ljusa bergarter, med dominans för grå granit. Två tydliga grupper av vårdar kan urskiljas; de med klassicerande drag med blå kolonner, och form av tempelportik, och enkla vårdar med raka kanter och naturinspirerade motiv med sol, tall, blommor som dekoration, förutom kors. Huvuddelen av gravvårdarna kan dateras till 1950-

70-tal med enstaka senare vårdar, och är bitvis samlade i grupper av samma typ. Endast på några få vårdar förekommer titel exempelvis lägenhetsägaren, f.d mjölnaren , lassarettsläkaren, kyrkoherden och lantbrukaren. På många av vårdarna anges ortnamn. En vård skiljer ut sig, nämligen kyrkoherde Sven Jivegårds kors av ljusröd granit.

Kv. E KI (Kristdala 0279)

Kv. F, vårdan över kyrkoherde Sven Jivegård som var mycket aktiv i omdaning av kyrkogården under 1950-70-talen. (KI Kristdala 0273)

Övrigt

Kulturhistorisk bedömning

Området anlades vid 1950-talets slut tillsammans med kapellet. Sedan området planlades har vissa förändringar genomförts genom att gångar och gravplatser såtts igen med gräs och allén av tuja tagits bort. Den strama utformningen med rygghäckar och gravstenarnas regelbundna och enkla former utgör ändå ett gott exempel på kyrkogårdsskäraktär för 1900-talets senare del.

Kvarter H, J och K

Allmän karaktär

Kvarteren H, J och K planlades redan vid 1950-talets utvidgning. Först i slutet av 1970-talet togs kvarteren J och K i bruk efter en utfyllning av området. Kvarter H började användas först på 1980-talet. Kvarteren rymmer omkring 180 gravplatser, men ett stort antal är ännu lediga. Kvarter J och K ligger som en smal remsa längs kyrkogårdens norra gräns och består av korta rader av vårdar växelvis vända åt väster och öster med bakomliggande rygghäck av liguster och måbär. Kvarter H ligger längs i väster i höjd med kapellet och har ännu bara delvis upplåtits med vårdar i tre rader utan rygghäckar.

Gravvårdstyper

Mestadels låga till mellanhöga stående vårdar av ljusa bergarter. Många har naturmotiv i form av exempelvis av blommor, solar och fåglar. I kvarter H finns exempel ett par naturstenar. I kvarter J och K är vårdarna från 1979 och framåt och i H från 1980 och framåt. Inga av vårdarna bär titlar, men många av dem ortsnamn.

Övrigt

Kulturhistorisk bedömning

Kvarteren har inga specifika kulturhistoriska värden förutom sådana som omfattar alla delar av en kyrkogård och dess gravvårdar. Kvarter J och K har i planläggning anpassats till de intilliggande B och F. Kvarter H är en representant för det sena 1900-talets stil.

Kv. J och K mot öster. (KI Kristdala 0221)

Kv. H mot väster. (KI Kristdala 0225)

KULTURHISTORISK BEDÖMNING AV KYRKOGRÅDEN I DESS HELHET

På begravningsplatsen har människor gravsatts under hela 1900-talet. En vandring över kyrkogården berättar om skiftande synsätt när det gäller begravningstraditioner, synen på döden och på sorgarbete i stort. De enstaka gravvårdarna och grupper av vårdar vittnar om skiftande ideal och många gånger om hantverksskicklighet. De rymmer information som handlar om person- och eller lokalhistoria i form av personnamn, ort-/gårdnamn och titlar. På Kristdala södra kyrkogård är hemmansägare den vanligaste titeln. Andra exempel är mjölnaren, urmakaren, snickaren, skräddaren och nämndemannen vilka alla vittnar om kunskap, näringar och samhällsfunktioner som funnits i trakten. Ortnamn finns angivet på det stora flertalet vårdar oavsett ålder.

I många av de enstaka gravvårdarna finns kulturhistoriska värden att tillvarata. Det kan handla om personhistoriskt eller lokalhistoriskt värde, om socialhistoriskt eller stilhistoriskt värde. På en kyrkogård är det naturligt att gravvårdar ändras och gravrätter återgår och får ny ägare. Det är dock viktigt att man i förvaltningen av begravningsplatsen är uppmärksam på att bevara de olika delarnas karaktär och gravvårdar från alla olika tider.

Kristdala södra kyrkogård har som plats en lång historia. Här låg den medeltida kyrkan och här har socknens människor begravts sedan medeltiden, med ett avbrott under 1800-talet. Idag finns inte så många spår kvar av denna tid, men med Prästgårdsbäcken, Klockaregården, Hallonkullen och den gamla vägen och bron lever historien kvar. Dagens begravningsplats är skapad under 1900-talet. Ett högt kulturhistoriskt värde finns i kvarter A som i sin utformning, och sin gravvårdskaraktär skiljer sig från de övriga. Här finns också den enda grusgraven bevarad som ett minne efter ett gravskick som var vanligt ända in på 1960-talet. Kvarteren B och C tillhör också de ursprungliga kvarteren och rymmer en hel del äldre vårdar. Bevarandet av de karaktäristiska höga svarta vårdarna är betydelsefull för upplevelsen av kyrkogården. I övrigt präglas begravningsplatsen av utvidgningen 1956-57 med räta rader och rygghäckar samt av de förändringar som gjordes under 1960-talet med igensåning av grusade områden. Trots förändringarna smälter denna del av kyrkogården väl samman med det samtida kapellet.

Sammanfattningsvis:

- Platsen för Södra kyrkogård har ett högt kontinuitetsvärde och tillsammans skapar kyrkogård, kapell, Prästgårdså och Klockaregård en kulturmiljö med högt kulturhistoriskt värde.
- Ett kulturhistoriskt värde finns även i kyrkogårdens struktur som sådan med de olika tidsskikten, som speglar olika steg i kyrkogårdens utveckling.
- Enstaka rester av äldre typer av gravskick är särskilt viktigt att bevara, som gravvårdarna från tidigt 1900-tal, speciellt i kvarter A, den enda grusgraven och ett urval av linjegravarna.

ARKIV OCH LITTERATUR

Antikvariskt Topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet
Kalmar läns museums topografiska arkiv
Bogårdinventeringen, Linköpings stift
Lantmäteriet i Kalmar län
Sockenkyrkoprojektet, Riksantikvarieämbetet

Bankeström, Sven, Från flydda tiders Kristdala och Tunalän I, Oskarshamn
Bankeström, Sven, Från flydda tiders Kristdala och Tunalän II, Oskarshamn 1990
Bankeström, Sven, Från flydda tiders Kristdala och Tunalän III, Oskarshamn 1997
Rahmqvist, Sigurd (red), Det medeltida Sverige 4:1, Aspeland, Sevede, Tuna län. Stockholm, 1999
Bucht, Eivor (red), Kyrkogårdens gröna kulturarv, Klippan 1992
Hammaskiöld, Hans mfl, Minnets stigar – en resa bland svenska kyrkogårdar. Stockholm 2001
Hammarskjöld, Britt-Marie, Ett läns utveckling-Kulturminnesvårdsprogram för Kalmar län. Etapp 1, Översikt. Kalmar 1985
Ullén, Marian, Medeltida träkyrkor, 1 Småland samt Ydre och Kinda härad i Östergötland. Stockholm 1983

Muntliga uppgifter från:

Sture Karlsson, kyrkorådets ordförande
Kyrkvaktmästare Bertil Josefsson och Ulf Ivarsson
Fd Kyrkvaktmästaren Lars Svensson